

magyar kultura problémáját; az csak az egész nemzet együttes erejével és munkájával lesz megoldható. Ebben a reményben és óhajban ajánlom a költségvetés elfogadását. (Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés.)»

AZ ACTIÓK ÜGYE.

Minden dolognak atyja a harez, mondja Herakleitos, görög bölcselelő. Én pedig azt mondom: a vélemények harcából kerül ki győztesen az, a mire minden becsületes kutató törekszik, az egyszerű szinigazság, a ἀπλοῦς ὁ λόγος.² Másrészt azt tartom, a mit Marcus Aurelius Antoninus, a bölcselelő római császár mond fent a Vág folyó partján szerzett görög nyelvű elmélkedéseinek («Magáról és magához») 6-ik könyvében: «Ha valaki engem meg tud csáfolni és győzni arról, hogy helytelenül vélekedem vagy cselekszem, örömet részére állok. Ugyanis az igazságot keresem, melyben még soha senki nem csalatkozott. En tehát ezt és csupán ezt cselekszem, kötelességszerűleg, s ettől engem senki el nem tántorít.»

Ezzel a két mondással jelzem álláspontomat, midőn a magam igaza mellett kell síkra szállanom.

I.

Tárgyamra térve, előzményképen főlemlitem, hogy nem akartam Körösi úrral vitába bocsátkozni. Az én célom ugyanis temesvári felolvasásommal az volt, hogy az actiók ellen a külföldön elhangzott kifogásokat vagy véleményeket bemutassam tanítótársaimnak, a kik talán nem eléggé tájékozottak a kérdés irodalmában, vagy ha tájékozottak, a magam világitásában s bírálatában állítsam azokat szemök elé. E végből visszamentem a kérdés történetére nálunk is, hogy ekkép megmutassam, hogy készségesen méltánylom minden embernek a véleményét, s ha csak egy por-szemmel járult is valaki a kérdés megvilágításához, tisztelettel emlékezem meg róla. Egyedüli érdememet tehát csupán ebben az anyag-gyűjtésben keresem; ellenben azt, hogy az actiókat, pláne helyes értelmezésekben, megdöntsem és számkivesssem vagy ki-

az a magam
ajánl. a
on a f
P. J. J. J.

gyomláljam grammatikáinkból, vallóikat s a szerintők sikerrel tanító kartársaimat megsemmisítem: nem akartam és nem akarthattam; mert ha valaki annyira szerelmes beléjük, hogy csak ezen az úton bír boldogulni: ám tartsa meg őket és tanítson szerintők, én bolygatom legkevesébb munkájában.* Hanc autem veniam petimusque damusque vicissim. Ezt azért mondom, hogy elhárítsam magamról azt a vádat, melyet nem állottak némelyek ellenem világgá dobni, mintha a készülő Utasításokat akartam volna már előre hitelvesztésekké tenni, a melyekben — úgy látszik — az actiók már egész terjedelmökben be lesznek cikkelyezve vagyis felsőbb approbatióban részesítve, a régies tanítás kiküszöbölése végett. Mondhatom, eszem ágában sem volt ilyen alattomos irányzatosság, hanem a mikor hozzám fordultak a központból: volna-e valamely actualis tárgyam, melyet a közgyűlés napirendjébe illeszthetnének, ismételt sürgetés után végre nagynehezen vállalkoztam a szóban levő kérdés kidolgozására, ha ugyan megfelel a témám a központ tetszésének. Csakhamar megkapván a központ beleegyezését, azon rövid idő alatt, mely még hátra volt a közgyűlésig, ebből is két hétig folyton olvasva, az útrakelés előtt való estig, majdnem éjjelig dolgoztam értekezésemen. Temesvárott kellett aztán meghallanom, hogy értekezésemmel egyik szerepelni vágyó pályatársamat elütöttem a föllépéstől. Sajnálva sajnáltam az esetet, mert én bizony mindég inkább vagyok hallgató, mint szereplő.

A téma nem volt ismeretlen előttem, mert gymnasiumi VI. osztályos (1879—80) korom óta furta az oldalamat, s ha nem szóltam is mások előtt e tárgyról, sőt igyekeztem még a látszatát

* Ez az álláspontom világosan benne van temesvári felolvasásom bevezetésében s később is, magában az értekezésben. Ugyanezt kifejeztem nemrég igen határozottan a Philologiai Közönyben is (1900. 845.). Midőn továbbá Temesvárott a többségben levő actio-ellenesek arra nógattak, hogy szavaztassam le az actio híveit, rögtön kijelentettem, hogy ilyen ügyben mitsem ér a szavazás. Egy másik kartársamnak pedig, a ki szerint előadásommal tönkre tettem tíz évi sikeres működését és hitelét tanítványai előtt, kijelentettem, hogy az én előadásom miatt ezentúl is bátran taníthatja az actiókat s biztosíthatja hitelét. Végül azt is megemlítem, hogy mások nyelvtanának átnézése közben még én figyelmeztettem őket többször a következetességre, midőn itt-ott elfeledtek actió-szűfőn beszélni, úgy hogy ők azt hitték fölölem temesvári föllépésemig, hogy telivér actió-barát vagyok. Hasonló véleményben voltak fölölem deákjaim is.

is kerülni annak, hogy valaki merev actió-ellenesnek vagy Körösi kifejezése szerint retrográdnak (visszaesőnek, a haladás ellenségének stb.) tarthasson: olykor mégis csak elszóltam magamat, hogy nincs ám olyan kétségtelen alapja annak a theoriának, vagy ha valaki egész általánosságban elfogadja is, nem volna szabad másokra erőszakolni s a tanításban a végeletekig vinni, miként Gyomlay s a mintagymnasium professzorai és tanítványai teszik, a görög nyelvtanósok közül pedig, régi kiméletes álláspontjokkal szakítva, Maywald és Dóczy, nemkülönben a magyar nyelvtanósok közül Simonyi. A magyarok közül ugyanis Szinnyei már nem lehet a tulzók közé számítani, mert egész nyelvtanán keresztül (I. 7. kiad.) a legnagyobb mérsékletet tanúsítja minden kérdésben és szinte azt láttatja, hogy csupán az újabb felfogásnak hódol, midőn szóhoz juttat egy-egy nézetet vagy ajánlott terminust, de nem kardoskodik mellettök, hanem egyszerűen hozzájuk csatlakozik; ellenben a tanító kezét nem köti meg, ha esetleg ellentétes meggyőződésben volna; szóval azt mondhatnám: észrevétlenül is pártatlan. Ebben rejlik az ő népszerűségének titka, valamint abban, hogy módszere nem édeskés, nem enyelgő és szájbarágó, nem tetszeleg tudákos magyarázatokban, sőt némi dogmatismust, tétélességet is érvényre juttat, s e téren nincs hozzáfogható tapintatú magyar nyelvtanósunk, legfőlebb Balassa, a ki szintén nem tömi meg fejtegetésekkel iskolai könyvét.

De hogy a mult iskolai évben különösb gondom tárgya volt az actiók tana, arra alkalmat szolgáltatott Cauer híres könyvének (*Grammatica militans*) olvasása és Pöcz János békési ev. ref. gymn. tanárnak programm-értekezése, melylyel a Philol. Közl. szerkesztőjének megbízásából kellett foglalkoznom. A téma tehát azon melegében kínálkozott, mint nagyon is kathedrai tárgy, a melyet bizvást a közgyűlés elé bocsáthattam. A kérdés kidolgozása közben jutott aztán eszembe, hogy a Magyar Pædagogia ápr. füzetében is olvastam egy cikket, a mely nálunk eleddig szokatlan jelzővel illette a régies irányú tanítókat, retrográdoknak bélyegezve őket. A cikk szerzője Körösi Sándor, fiumei tanár, a kinek személyét nem, de érdemeit a nyelvtudomány és nyelvtanítás terén ismerem és méltánylom, buzgalmát az olasz ajkú tanulók oktatásában az újságokból, valamint ismerőseinek és főlegbvalóinak dicsérő nyilatkozataiból régóta tudom. Czikke valóban sikerülten hadakozik az actiók egyedül üdvözítő volta mellett, s ha valaki szükségét

érezne annak, hogy az actiók alkalmazhatóságát ne csak jelszavakból, általános phrasisokból vagy tekintélyek után ismerje, hanem beható megokolás útján is: nem ajánlhatnék neki jobbat és biztosabbat érdeklődésének kielégítésére, mint Kőrösinek újabb, ellenem irt cikkét, mely folyóiratunknak ez idei első számában olvasható. Nem tehetek azonban róla, hogy engem összes, megvesztegető bizonyosságai sem térítettek el azon meggyőződésemtől, melyet világos szavakkal jeleztem temesvári felolvasásomban s melyet legkedvemre-valóbban folyóiratunk tudósítója foglalt össze (1900. 566. l.) tömören, vagyis: hogy *a tudományos elméletben is bizonytalanul látom az actiók tanát, a tanításban való alkalmazását pedig a grammatika ok nélkül való bonyolításának tartom s épen azért a régi grammatikák tempusai mellett foglalom állást iskolai tanításomban.* Hadd jegyezzem meg itt mindjárt, hogy az utóbbi állítást korlátozni kívánom annyiban, hogy én csak a terminusok fentartása miatt vagyok régies, de minden más tekintetben haladó vagyok; úgy hogy hozzám képest az *actió hívei maradi emberek*, a kik előtt az újabb, pszichologiai nyelvtanítás észszerű követelményei s a nyelvtörténet szemet szűrő bizonyosságai nem oly döntő érvényűek, mint előttem, s mint alább majd példákkal igazolom, nyelvészeti kérdésekben sem jutottak el arra a skeptikus és türelmi álláspontra, a melyre a tudományos vélemények vagy föltevések latolgatása közben mindenkinek szüksége van. Ha végül didaktikai oldalát veszem a szóban forgó ügynek, itt is jobb, ha nem marasztaljuk el egymást állítólag meghaladott módszerünkért; mert kereken szólva: egyedül üdvözítő módszert semmi körülmények között és senki kedvéért el nem ismerhetek. Nem tehetem, hogy e felfogásom mellett ne idézzem egy nagytekintélyű pædagogiai folyóirat cikkezőjének épen ide vágó, böles nyilatkozatát, melyet csak nemrég olvastam s talpraesett volta miatt tanulságul érdemesnek tartottam a közlésre (Reichardt Károly: *Die Bedeutung des Geschichtsunterrichtes für die Erziehung. Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur und für Pædagogik*, II. rész, 1900, 9. füz. 477—8. ll.): »Dogmen drücken immer am härtesten auf die Gemüter, die sich ihrer eigenen Verantwortlichkeit am tiefsten bewusst sind und eben darum den Widerspruch zwischen Glaubensatz und eigener Überzeugung weder zu übersehen noch zu überwinden vermögen. Und ich möchte es mindestens unentschieden lassen, ob diese

lähmenden und hemmenden Wirkungen, welche die unausbleibliche Folge jeder dogmatischen Formulierung eines Lehrbegriffes sind, für das Heil der Gesamtheit nicht schwerer ins Gewicht fallen als die unleugbare und segensreiche Hilfe, welche Tausende von schwachen u. schwankenden Gemütern an der festen Stütze eines anerkannten Glaubenssatzes finden, der ihrem Willen erst Ziel u. Kraft giebt. Gerade in unserem Berufe ist vielleicht die Selbständigkeit des Denkens u. Wollens jedem einzelnen Arbeiter mehr von nöten als in manchem anderen. So mag es sich erklären, dass die Neigung zur Häresie wohl auf keinem Gebiete geistiger Arbeit so verbreitet und eingewurzelt als in der Pädagogik, und ich will nur gleich bekennen, dass ich mich auch nicht zu den getreuen Söhnen der orthodoxen Lehre rechnen darf. — Doch die Herren, die auf den lichten Höhen der Methodik wandeln, drängt doch nicht ganz die gleiche Not mit uns, die wir in der Niederung des alltäglichen Schulbetriebes es oft genug erleben müssen, wie das subtile Räderwerk solch einer von dem Einzelnen für seine Verhältnisse und seine individuelle Anlage wohl ganz sinnreich ausgedachten Methode bei ihrer Anwendung auf andere Gegebenheiten gar zu leicht auf schwere Hemmungen stösst, so dass man am Ende lieber zu seinem altgewohnten simplen, aber dauerhaften Handwerkszeug zurückgreift und recht nach Väterweise an die Arbeit geht. So manche Lehrer dürften gern bekennen, dass sie mit diesem oder jenem gepriesenen methodischen Verfahren mit bestem Willen — ich möchte das unterstreichen — nichts Rechtes anzufangen wissen und sich doch getrösten, brauchbare Lehrer zu sein, ja sich schliesslich bei ihrer geschmähten Empirie auch etwas zu denken. Nun, ein offenes Bekenntnis dünkt mich auch in diesem Falle ehrlicher und fruchtbarer als ein höfliches und verlegenes Schweigen. Dixi et animam salvavi.»

Ime ez az én álláspontom didaktikai kérdésekben. Azért is fölmentve érzem magamat minden védekezés alól a miatt, miért nem fogadom el az actio híveinek álláspontját; mert ha bármily bebizonyított volna is tudományos tekintetben az a theoria, s bármily biztos volna is a szerinte való tanításmód: köteles vagyok kijelenteni, hogy az én tapasztalataim egész másról győztek meg, noha nem vagyok sem esküdt és erőszakos ellensége mások actiók tanításmódjának, sem kétségbe nem vonom elért sikereiket. Körösi úr nevét is csupán a teljesség szempontjából hoztam fel temesvári

felolvasásomban, csak úgy mellékesen egy jegyzetben, úgy hogy ott nem is hallották; a Phil. Közlönyben szintén csak közbevetőleg említettem föl ilyen formán: lám, a külföldön is mind több hive van a régies tanításnak s ott mégsem bélyegzi őket senki retrográdoknak vagy, mint Kardos Albert tette a Phil. Közlönyben (1900. 824.), reactionariusoknak, Pálfi Márton és Kalmár Elek (Nyelvőr, 1900. 567. l.) pedig nem tudom én, minek.

Nem volt tehát szándékomban vitára ingerelni Kőrösi urat; de, mivel a Pædag. Társaság meghívására több okból nem lehettem jelen a felolvasásán, a Szerkesztő úr szíves engedelmével az alábbi sorokban mondom el megjegyzéseimet igazán komoly és szép tanulmányára, a melynek becsét higgadt hangján kívül csak növeli az egészen átvonuló nemes hév, melylyel igazát védi, szintűgy az a fontos szerepkör, melyet szerzője ott az olasz műveltség határán tölt be a magyar művelődés terjesztése érdekében s a melynek egyik ékesen szóló bizonyítékát nyújtja tanításának sikerült rajzában. A maga szempontjából tehát kétségtelen hasznot hajtott ugyan tanulmányával a saját pártja ügyének; de az én felfogásom szerint annyiból nem hajtott, hogy a végleg nem tisztázott vélemények közepett nem másoknak vádolása vagy éppen megbélyegzése lehet irányító vagy rábíró hatású, hanem mások bizonyítékainak szenvedélytől ment, higgadt és tárgyilagos czáfolata. Azonfölül áprilisi czikke nem volt szélesebb alapra vetve, úgy hogy nagyon is a követelődő, nem a meggyőző actionista szólott belőle. Épen azért régebbi cikkét, mint afféle kirohanást a maradiak ellen, nem részesíthettem figyelemben, annyival is inkább, mert nem ellenem irányult, hanem újabb, jeles magyar nyelvtanósaink (Halász stb.) ellen, a kik immár a nevét sem közlik az actiónak; azonban a második, fontosabb cikket komolyan szemügyre kell vennem: vajjon nem adott-e haláldöfést tanulmányomnak s benne elfoglalt álláspontomnak.

Lássuk tehát.

II.

Mindenek előtt számolni akarok azon vádakkal, a melyeket Kőrösi úr a 10. lapon saját cikkem alapján olvas a fejemre. Először is kérem szeretettel: mondja meg, micsoda ellenmondás van abban, ha én a *kilencz (!) igeidő schémáját képtelenségnek mon-*

dom, egyébként pedig a teljesen önkényes és csupán a németek bölcselkedő eszében fogant kilencz igeidő formáit elemezve v. bonczolva, megengedem, hogy az *ősnyelvben* (vagyis még mielőtt az igeragozásnak előttünk ismert formái kifejekeztek, más szóval: míg az egyes igeformák tőlünk ösmert functióik, betöltésére le nem foglaltattak) sok mai igeforma nem időt jelentett, mint később vagy manap, hanem csupán a gyökér-igének valamely értelmi módosulását, vagy ha úgy tetszik: a cselekvés milyenségét. És ezen felfogásomat annyira hangsúlyoztam, hogy még külön betűkkel is feltüntettem, minden félreértés elkerülése végett. Csodálatos tehát, hogy a *dólt betűkkel szedett*, erősen hangsúlyozott véleményt csak K. úr nem vette észre! Hát vajjon nem beszélünk arról, hogy a ma már ú. n. személyragok hajdanta személynévmások voltak, bár ennek a nézetnek sem lehet föltétlen hitelt adni!? (L. Delbrück nyelvtudományi bevezetésében). De ugyebár kinevetnők azt, a ki azt hinné v. mondaná, hogy a személyragok mai alakjokban nem egyebek, mint személynévmások? Nem szólunk-e arról is, hogy pl. a magyar nyelvbeli tárgyesetnek t-je mi lehetett az ősn nyelvben, ha ugyan az volt, a minek a nyelvészek sejtik? Annál kevésbé vonhatja kétségbe bárki is ezen a téren való otthonosságomat, mivel eleget vesződtem magam is a képzők és ragok eredetével, mikor a latin deponens igeiről s az infinitivus historicusról írogattam. Továbbá nem beszélünk-e arról, hogy mai képzőink és ragjaink egykor mind külön szók voltak, úgy hogy ma már csak tudós föltevésekkel (a melyek majdnem évről-évre váltakoznak, kisebb-nagyobb valószínűségök szerint) bírunk világot vetni ősi mibenlétökre?! Vagy ki meri tagadni, hogy az átvitt értelmű (képes) határozók eredetileg nem voltak helyet jelentő határozók, s mégsem helyeseljük az ilyen magyarázgatást: elkeseredésében (mi lehetett tőle?, nagyot ütött botjával a számár fejére) eredetileg helyhatározó, mert az elkeseredést valami helynek (tartónak, szekrénynek, ketrecznek, kalitkának v. hordónak) kell v. lehet gondolni, a melyben a juhász tartózkodott és ily helyzetben ugyan mit tehetett volna egyebet, minthogy a szegény számaron állott boszút?!... Azért is nem rég Kardos Albert a Nyelvörben (1900. 245., 306.), Riedl Frigyes meg már jóval ő előtte a Philol. Közlönyben (1882. 574.) rámutatott a kialakult nyelvbeli határozók ilyenmő magyarázatának gyarláságaira, szintűgy Hunfalvy Pál is kárhoztatta az ilyen elméskedéseket «Nyelvtudomány és nyelvtanítás» cz. tanul-

140-141 ill. a lapja

Han nyelv-
történet

ságos művében (1884.). Hát a görög nyelv augmentumának ősi mivoltát hányféle magyarázattal nem akarták egyes tudósok érthetővé tenni és csak azt csodálom, hogy akad jámbor hívő, a ki a kalandosnál-kalandosabb magyarázatokat biztosakúl fogadja! Én meg egyszerűen csak ennyit mondok az augmentumról: mivel nem mutathat nekem senki Homerosban olyan történeti időbeli formát, a mely augmentum nélkül is ki ne fejezné (tehát csupán ragjainak segítségével) az elmultság fogalmát: következésképp magok a ragok elégségesek voltak a multság kifejezésére; míg az augmentum semmi egyéb, mint még nyomatékosabb exponense a multságnak, szakasztott úgy, mint az eredetileg magokban is helyi viszonyt kifejező casusok mellett a praepositiók. Így magyarázom én az igéknek bármily képzésmódját; pl. a tanul, tanít, tanulgat, tanulmányoz, megtanul, beletanul stb. már magokban értelmi módozatot fejeznek ki egymással szemben v. egymáshoz viszonyítva, de még nem időt; ellenben ha időviszonyt akarok velök kifejezni, akkor azt mondom: magának az igének bárminő cselekvésmódot egész általánosságban kifejező alakja (tanulgat stb.) felhasználható a jelen, sőt a legtöbb nyelvben a jövő idő kifejezésére is; így főképp a magyarban, ha csak nem akarom a fogok-kal való körülírást használni, a multságot pedig *t* képző segítségével fejezem ki (ez a tényleges valóság!); de az által, hogy a jövőbe vagy multba helyeztem valamit, ugyebár nem változott meg az ige értelme v. actioja? Pl. fiam, miért nem tanultad meg a leczkédet? ugy-e majd megtanulod? Kérdem, ugyan hol itt a másnemű actio? Épen így vannak a latinban és görögben is ú. n. praesens-képzők, melyek eredetileg, miként a magyar pillanatnyi, miveltető, gyakorító, kezdő stb. képzők, mindmegannyi értelmi módosulást = actiót fejeznek ki, és lám ezekben mégsem keresnek az actio hívei egyéb actiót, mint imperfectát (tartóást)! És én Temesvárt különösen ráirányítottam erre a körülményre az actió sok figyelmét; de, mert nem kedvez nekik ez a döntő szempont, mereven kitérnek és elzárkóznak előle. Pedig *itt van a punctum saliens*; míg ha valaki ezt a pontot elmellőzi s az egyes időformákban tapogatja az actiókat, soha tényleges eredményre nem jut, hanem kénytelen lesz egyazon időformában is föltételezni 5—6 actiót, azaz modus agendi-t, s azt vallani, hogy ezek mind visszavihetők nem tudom én, miféle képzelődés szülte, három cselekvés-viszonyra. Így olvasható az egyik telivér-actió sok gör. nyelvtanban, hogy az actio instanst

jelentő, egyetlen aoristosból következő mellék-actiók származtak : perfectiv, effectiv, resultativ, ingressiv, constativ, concentrierend, complexiv punctualisierend ohne alle Rücksicht auf die wirkliche Dauer zum Ausdruck der in Einem Denktact in ihrer Totalität zusammengeschauten Handlung, wobei Anfang, Fortschritt und Ende (tehát instans, imperfecta és perfecta együtt!) in dem Brennpunkte einer einheitlichen Auffassung vereinigt sind (l. Meltzer görög nyelvtanában II. r. 35. l., de ugyanígy van Brugmannál is), sőt még néhány lehetséges actió. Csakhogy az ilyen visionarius beszédekre azt feleli az én egyrétté elmém : a képzelődés belekölthet az aoristosba minden lehetséges és lehetetlen actiót, az igazság mégis csak ez marad : aoristos-függellen v. határozatlan mult. miként maga a regiektől rank maradt aoristos szó is kifejezi. Más tehát az ősnyelvi állapot, más a tényleges nyelvhasználat! Elmélkednek pl. a nyelvészek arról is, mi lehetett az őseimbek ajkán a főnév, melléknév v. számnév, névmás; és egyik-másik nagyképű elmélkedés, teszem Egger-Bartalnál, elég valószínűnek is tetszik. de a magam részéről egyikért sem merném tűzbe tenni a kezemet. hogy valóban úgy volt-e eredetileg, a hogyan elképzelik. Szakaszott így vagyunk az igeidők formáinak ősi mivoltával is. Az egyes formák bizonyára egyebet jelenthettek, mint manap; de hogy a kifejlődött, más szóval az irodalomba avatott (= leirt, írásban jelentkező) nyelvben, a meddig csak visszaér tapasztalatunk, a három ismert időnél többet nem találunk, bárminő eredetű alakkal van is kifejezve: ezt állítottam én. Sőt ha úgy fogom is fel az igeidőket, mint külön actiókat (képzésmódokat), akkor sem három actio, vagyis cselekvésmódozat van, hanem temérdek, mint Delbrücknek három kötetes, indogermán összehasonlító syntaxisában s egyebütt olvashatni. Ismétlem tehát : a kilencz igeidő schémáját, a három fölvett actio fiókaiba beszorítva, képtelenségnek tartom, azonban az ősnyelvi alakok megértetésében s elképzelésében helyet engedek az actióknak, de nem amaz ismert, hármas kategória keretében. Jó ízű mosolyra indított pl. egyik jeles magyar nyelvtanosunknak könyvében annak olvasása, hogy, habár manap csak 2—3 alakunk van az igeidők képzésére, azért épen nem szabad kétségbe esnünk; hisz' van a régi magyar nyelvben annyi alak, hogy csak el kell őket skatulyázni, s gyönyörű keretben mind a kilencz igeidő szemlélhető és áttekinthető! Így én s hasam cselekedném, különösen nem a magyar nyelvi tanításban.

* De az alakban, s általában
a nyelvben: képzés és min
D. B. B. v. v.

Másik magamra-czáfolást fedezett föl K. úr egyfelől azon panaszomban, mely szerint eddig még egyetlen actiós deákom sem akadt, a ki a gymn. 6. osztálya után rendünkbe lépven, az actiókból szerzett tudása alapján csak megközelítőleg is helyesen tudott volna elbánni a latin v. görög nyelvbeli igéalakokkal; míg actiótlan deákjaim sokkal jobban értettek kezelésökhöz. Ez volt csakugyan eddigi tapasztalatom. Másfelől, 10 sorral alább meg már azon, könnyen odavethető *föltevés* ellen szólok, mintha az actiók megtanítása s fölértése valami arcanum volna s oly nehéz a nem benne nevelkedett halandóra nézve, hogy az én és egyéb avatatlanok sikertelenségeit az okozza, hogy nem értjük az egész tanításnak mibenlétét. És csakugyan ez a facitja a budapesti tanári kör tisztelt előadója érvelésének (l. Középisk. Tanári Közl. 1900/1. évf. 11. sz. 312—319. ll.). Ilyen *föltevés* ellen persze nem védekezhetem, mert ha ilyen keveset föltételeznek rólam, még arra is el lehetek készülve, hogy szemembe vágják, a mint már némelyek emlegették is felőlem, hogy azért nem vehetnek számba, mert autodidakta vagyok, értsd: nem jártam egyetemre s így nem készültem az egyetemi ívek szerint, hanem más könyvekből, sőt nem vagyok jártas a pädagogia újabb műveleteiben sem, mert a mintagymnasiumot sem látogattam. Ezen vádak egy részére mondtam már a Philol. Közlönyben (1900. 843.): biztosíthatok mindenkit, hogy megértettem az actiók mivoltát, sőt meg is tudom magyarázni bárki fia előtt; a vádak másik részére pedig azt mondhatom, hogy alighanem gondosabb és szigorúbb vezetés alatt kóstoltam bele a tudomány és pädagogia titkaiba, mint a nevelősködő s az ívekből élődő bölcselet-hallgatóknak jó része. No, de az ilyen vádak nem lehet komolyan venni, tehát bátran mellőzhetjük őket. Mit is mondtam tehát? *Előbb* az actiós tanítás eredménytelenségét hangoztattam, *később* meg azon bántó *föltevés* ellen védekeztem, hogy valaki olyan sötét elméjűnek tartson vagy olyan retrográdnak, hogy egyáltalán meg se tudom érteni: mi az az actio, mi a fogalma, célja, hol kell keresni és fölfedezni stb? igen, mert nálunk 14 évi tanításom után sem teszük föl rólam, de másokról sem, hogy azt tudnók, hogy az aoristosnak csak az *indicativusában* van idősség, míg többi módjában és névi alakjaiban már nincsen (Tanári Közl. 1900/1. 318.). Ez ellen védem tehát a józan észszel megáldott, *felsőbb* osztályú deákságot, valamint kathedráig jutott kartársaimat; mivelhogy az actiók fogalma nem oly boszor-

kányság vagy fönséges hittitok, a melyre azt kellene mondanom alázatos hittel: *credo, quia absurdum*. Szóval inkább azon *csodálkoztam*, hogy az egyszerű és könnyű elméletet annyira félre tudják érteni és magyarázni egyesek, úgy hogy kezőkből kikerült deákjaikat nékem kellett az actiók helyes felfogására vezetnem, mikor t. i. már érettebben tudtak rólok gondolkozni, mint 5—6 osztályos korukban. Nyilván onnan ered a sok félreértés, hogy egyes tanítók tulozzák a folyamatos, végzett és beálló szavak biztosan kalauzoló képességét, a helyett, hogy utána néznének (inducálnának) az íróknál lelhető példákra arra nézve, vajjon igaz-e, hogy a közönséges jelenben és jövőben csak folyamatot kell v. szabad éreznie a deáknak, a multban pedig befejezettséget, tartósságot, mult beállást stb., a mint képzelete sugallja. Épen azért megemlítettem ugyanott tapasztalatomat arról is, mennyi homályt* szűlnék az actiók elnevezések a gyermeki elmében. Így pl. a *præ-sens imperfectum*ban csak hosszú tartósságot gondol (lökök vkin = sokáig lököldöm, dobok = egyhuzamban sokáig kuglizok), a *præ-teritum* impfban pedig oly multat, mely nem végződött be a multban (tanítok vala = egyebet se tettem, mint tanítottam; de nem tudni, ebben az állapotban maradtam-e mindvégig v. egy szegény falusi plébániára vonultam el) és senki sem tudhatja, minő véget ért; továbbá a végzett jelenben olyan *jelent* sejt, mely véget ért (v. ö. végzett gymnasista, végzett jogász stb., ellenben levégzett földbirtokos stb.) s utána már csak a rózsás vagy tövises jövő következhetik; a befejezett multhoz már valami tökéletesebb multnak képét fűzi, ellentétben a folyamatos vagy tartós multtal, — a folyó jövőben megint az örökös tartósságot föltételezi, míg a végzett jövőben valami különös végre jutandó jövőt képzel, a mely fátumszerűleg és a végzettragédiákban szereplő ős-átok módjára sujt le valamikor a szegény halandóra. Ilyen végzetes és hóbortos fogalmak elhárítása végett csöppet se lehet csodálni, ha egyes magyar nyelvtanárok (Halász, kolozsvári egyetemi professzor, stb.) egyszerűen kiküszöbölték könyvükből az actióknak még a nevét is, mely annyiban is végzetes és folytonos botlásba kergetheti a gymnasiumba lépő ifjút, mert az *actio* szóban csakhamar megtanulja az igeszónak legbensőbb és eredeti mivoltát, azaz általános

* Ezen homály, zavar, félreértés eseteit mulatságos példákra szemléllette Waldeck a *Neue Jahrbücher* 1889. évfolyamában, 273—292. ll.

fogalmát, később pedig azt is el kell képzelnie, hogy minden, a mi előtte végbe megy most v. majd s végbe ment a múltban, az actio-nak csupán hármasszempontja alá eshetik, legalább is csirájában: a folyamat, végzettség és beállítás mindent átölelő szempontja alá. Különben, hogy megbizonyítsam, hogy én is tudom, mi az actio fogalma és célja s deákjaimat is bele tudom avatni helyes értelmezésekbe, az actio híveinek követelményei szerint is, e célból elég bőven részleteztem helyesen értendő fogalmukat értekezésem elején s a hozzám érkezett levelek tanúsága szerint oly világosan szólottam rólok, hogy még az actio-elmélet hívei is okultak belőle. Nincs okom tehát kétszer prédikálni ugyanegy dologról.

Azt hiszem, a föntebbiek meggyőzhetnek róla bárkit, hogy az actio hívei nagyon tévednek, mikor azt fogják rám, hogy nem tudom, mi az az actio, s hogy én a cselekvés-módozatok létét s egykori megvoltát tagadom és meg nem engedem. Igenis tudom, hogy az actio az ige jelentésének bárminő módosulása s mint ilyen, lehet tömérdek a szerint, a hány képzésmód csak lehetséges az igében akár képzők, akár igekötők s egyéb adverbiumok segítségével, sőt az ige egymagában, képzőtlenül is más-más értelmi módosulásnak (actiónak) lehet idők folytán alávetve, sőt egy azon időben is képes más-más árnyalat (actio) kifejezésére. És ezen módosulásokat nem bűbájos ráolvasások, sem a felsőbb nyelvészkedés titkos kulcsai vagy álomhüvelyezés segélyével olvasom ki az igealakokból, hanem a józan ész természetes fejlesztményének, sőt folyományának tulajdonítom és tartom; mert valamint a tárgyak több oldalról tekinthetők, azonképen egyazon igealak is több árnyalatban fejezheti ki ugyanazt a fogalmat. Mivel tehát az a szempont, a melyből a cselekvést tekinthetem, számtalan, azért az actio is többféle. Ime abban hibáztak az actio sürgetői, hogy a cselekvés módjait belegyömöszölték ama hármasszempontba, értvén rajtok a cselekvés képzelte határait: megkezdését (beállását), megszűnését (végződését) s a két határ között képzelhető folyamatát. Magok ellen emez elnevezések ellen, ha csupán a cselekvés minéműségét v. módozatát értjük rajtok, nem lehet kifogása senkinek, legfőlebb a számukat keveselheti;* de már lehet kifogása az ellen mikor két egészen különböző fogal-

* Brugmann (Gör. nytan., 3. kiad. 471—2. l.) hatféle fő actiót vesz föl az idők képzésében.

22. Gondolom, hogy az időket
 általában fel actio-s írták.
 E. ö. 13.

mat t. i. a cselekvés módját és idejét (az actiót és tempust) összeházasítják és 9 igeidőt állapítanak meg, mert ez t. i. 9 igeidő, mindegyik külön formával, már csakugyan képtelenség. He-lyesen értelmezve igenis van háromnál többféle actio (értelmi módozat) is a nyelvekben, még ha nincs is mindegyikre külön formájok; csak aztán össze ne zavarjuk velök az idők fogalmát, vagyis beszéljünk csupán jelenre, jövőre s multa vonatkozó alakokról, bármily jelentés (actio) mellett. Már most, hogy az egyes időképzők miféle csodák voltak hajdanta, arról vitatkozhatnak a nyelv tudósok s miattam kimondhatják okadatolt hitöket minden igealakról olyképen, hogy eredetileg valamennyien actiókat jelent-
hettek; csak hogy ehhez az élő nyelvhasználatnak v. az iskolai tanításnak semmi, vagy édeskevés köze van, mert legfőlebb a szó-
képzés fejezetét mélyitheti el velök a tanító s teheti fitogtatásuk-
kal tudományosabb színüvé tanítását. Mit használ pl. az én görög-
deáknak, ha elmondom neki (bár talán soha meg nem győződ-
hetik a valóságáról) azt, hogy a genetivusnak ered. ragja sjo; vagy
hogy az igeragok közül az ó a mi-ből lett különféle, ellenőrizhe-
tetlen utakon, holott az igazság csak ennyi, se több, se kevesebb:
a mennyire a görög nyelv terén történetileg vissza lehet tekinteni,
egyaránt voltak o-végű igeek nagyobb számban s mi-végűek kisebb
számban. Arról meg nem is jó beszélni, mennyit marakodnak
magok a tudósok az egyes alakok ősi mivoltáról, mert valósággal
elszédül az ember a XIX-ik század folytán kieszelt föltevések soka-
dalmának láttára. Azért csupán azon ősnyelvi fejtegetésre irányí-
tom az érdeklődők figyelmét, a melyet Körösi úr mutat be czik-
kében (5—7. l.).

Jól ismertem magam is a tőle felhozott fejtegetéseket, hisz' őszülő fejjel (mert egyetemre nem járván, fiatal koromban nem engedték meg) tettem nemrég doctoratust a magyar nyelvészetből és irodalomból, tehát nem felejtettem el még ama véleményeket, mondom: csakis véleményeket, mert készpénznek nem tekintheti őket senki. Lám a perfectum t-jével nem boldogul sem Budenz, sem Szinnyi; az írék alak «író vagyok» magyarításából pedig meg nem érti senki fia a múltság fogalmát, még ha rögtön utána illeszti is Körösi úr ezt a kényelmes és hitet követelő megjegy-
zést: «Való igaz, hogy valamin a nyugateurópai nyelvek, úgy a magyar is, korán kifejleszthette egyes igealakoknak időre való vonatkoztatását» (7. l.). Nem szólok arról, hogy elfeledte meg-

említeni azt, hogy az *and-end* képzős futur. perf.-ről maga Simonyi mutatta ki (Akad. Értesítő, 1891. 695—699. ll.), hogy egyaránt járta a régiségben futur. imperf. jelentésében is; valamint arról sem szólok, hogy a székelyeknél divó *irék* alak nem annyira a befejezettséget, hanem az imént való megtörténtséget fejezi ki (íme nem érdemelte meg azt a sok olcsó gúnyt az *irék* alaknak az én tanuló koromban járatos *félmult* v. *aligmult* elnevezése); nem emlitem azt sem, hogy Budenz szerint még kérdéses volt, melyik előbb való: a *modus-e* v. a *tempus* (v. ö. Nyelvtud. Közl. XXIII. köt. 178. l.), s hogy ugyancsak Budenz a *tudunk* alakot imigye elemezte pontosan: *tudo* (o = tövégi vocalis) + *n* (= nyomatékosító elem) + *muk* (l. Nyelvtud. Közl. XXII. köt. 422. és 436. ll.); sőt azt sem rovom meg, hogy az ugor *g*, *k*-nak (imperativus módképzők, nem *j* felel meg, mert ez a 3. személy jele, hanem egy lappangásba jutott *χ* (vár χ -jon, l. Egyet. Phil. Közl. 1900. januári füz., Szinnyei cikkekben); csupán azt rovom fel Körösi úrnak hibául, hogy az *írok* alakban frequentativ képzést lát (6. l.), holott minden nyelvésznek tudnia kell, hogy az a *k* csak nyomósító elem.

De kérдем már most: mi volt az a biztos és nagy tanulság a Körösi úrtól bemutatott ősnyelvi vagy összehasonlító nyelvészeti vizsgálódásból? Az, a mit várhattunk: föltevés, okadatolt lehetőség, de semmi pozitív dolog. Ellenben én miként védtem igazamat? Elmondottam, hogy régibb nyelvünk adatai épen nem igazolják a rájuk erőszakolt hármas actiót; e végből különösen Kicska Emilnek Szarvastól meg nem czáfolt adatait s a magam tapasztalatait soroltam fel a magyar igeidők régibb formáinak használatáról, hasonlókép a latinból és görögből is egész tömegét hoztam fel a kétségtelen adatoknak, a melyek az actió felfogást tönkre silányítják. S vajjon mindezek ellenében minő czáfolatokat hallottam Temesvárt és Budapestről? Egyrészt hogy még nem éltem bele magamat az összehas. nyelvészet mélységeibe, másrészt hogy nem értem kihámozni képzeldés útján az írok *legrégibb* adataiból, a melyek már *Homerosnál* a bomlás és feloszlás kezdetét mutatják (Tanári Közl. 1900/1. 314. l.), az elhaló hangon ugyan, de mégis elég érthetően szóló objectív időviszonyokat, a primitív, mesterkéletlen, egytetemes emberi észjárás ama természetes productumait (Magyar Pæd. 1901. 10.). Másrészt azt is felhozták ellenem, hogy megvolt ugyan az actio a régibb magyar nyelvben, csak hogy a reformatio, ez a nagy szellemi forrongás, megbontotta a régi

szabályos formákat: innen a zavar azóta mind maig nyelvünk időformáinak használatában. Erre én csak annyit mondok: hátha már a halotti beszéd korában is csak váltakozó időformák divtak, nem actiók? pl. teremté, odutta vala, mögé szakajtja vala torkukat (az utóbbi valódi perfect. praes. v. logicum) stb. Azért legezélszerűbb volna talán kimondani, hogy Ázsia belsejében, Kina szomszédságában, vagy a Volga mentén s Etelközben tanyáztukkor még bizonyosan egészen szabályosan éltek eleink az actiók alakokkal, a jelen, mult és jövő pedig összefolyt előttök, akárcsak a jó Isten előtt. Tehát leghelyesebb volna, míg nem késő, napjainkban egy ösvérű magyart, teszem egy Zichy grófot vagy Pauler Gyulát, kiküldeni akár a baskirokhoz, akár kaukázusi és sziberiai v. tibeti rokonainkhoz, hogy kérdezzék ki tőlük, mennyire jutottak már az actiók elhomályosításában s van-e fogalmuk arról: mi a *van*, *volt* és *lesz*? És ha tanuvallomásaik igazolnák az ősnyelvi állapotokat egészen úgy, mint a román népekéi: akkor rögtön bezárkózom magános czellámba s elkezdek elmélkedni holtomig az ősi gyermeknyelv fossilis maradványainak soha ki nem haló voltáról. Azonban addig is, míg a kívánt tanulságok meg nem érkeznek, a magam gyermekkorának benyomásairól elmélkedvén, eszembe jut, hogy olyan szalai községben, a hova a művelődés sugarai csak egy kétszobás iskola ablakain át szűrődtek be, én mint pásztori életet élő fiú, sem folyamatos, sem befejezett tényekről, sem beálló cselekvésről nem álmodtam, de igenis beszélgettem télen és tavaszszal a már igen hosszan tartó és unalmas iskoláról s a mindig rövid vakációról, még pedig jelen időben; továbbá előre számítottam nem a beálló, hanem a jövő nyárra, a mikor napestig kint lehetek majd a szabad természetben, ősszel pedig egész mindenszentekig a szőlőhegy aljában legeltethetek, míg a befejezés módjáról csak a harisnyakötő lányok szájából hallottam, a kik t. i. ezt az eladdig urias kézimunkát megtanulták; végre télen eljártam olyan házakhoz, a hol a jó mesélőktől elég aggregét hallottam olyan régi időkről, a mikor még boszorkányok is tenyészték a földön. Szóval tapasztalatilag ismertem a jelen élvezeteit és kellemetlenségeit, előre örültem a jövőnek és tudtam azt is, hogy a *voltra* nem ad a zsidó s elmúlt esőnek nem kell köpönyeg. Ily tapasztalatok után kerültem 1874-ben Keszthelyre a fehér papok keze alá, a hol a még azon iskolaév alatt meghalt Szepesi, továbbá a később meghalt Szvorényi és a maig élő Gebauer könyveiből tanultam a latin,

magyar és német igeidőknek főbb és soha azelőtt nem sejtett alakjait; noha mindjárt megtudtam mestereimtől azt is, hogy az utóbbi, ritkább alakok a multak emlékei s csupán tiszteletből emlegetjük őket, de az életre immár nem alkalmasak, legfőlebb a régi irások megértésére szolgálnak. Belénk verték tanítóink nem mindig szépszerével ugyan, de hálára kötelező eredménynyel * az idők képzését is, használatát is, úgy hogy mindenütt megálltuk helyünket, a hova a gondviselés vezetett bennünket. Csak mellesleg említem, hogy soha annyit nem játszott deákság, mint mi; mert télenyáron szabadban voltunk s alig tanultunk valamit az iskolai órákon kívül; pedig több tárgyunk volt, mint most. A gymnasium 5. osztályában kellett aztán megismerkednem Szombathelyen a Simonyi és Bartal-Malmosi nyelvtanaival, a melyek akkoriban teljesen elnyomták a fönnebbi könyveket. 1879 óta, azért hogy mint instruktor jól taníthassak, többször áttanultam a Simonyi rendszeres nyelvtanát, a mely következő vázlatát közölte (111. l.) az időknek: 1. *folyó cs.* most ír, ír vala, majd ír, 2. *befej. cs.* most írt, írt vala, majd írt, 3. *beálló cs.* most fog írni (most irandó), irandó vala, majd fog írni (majd irandó lesz), vagyis a jelen, mult és jövő iránya szerint. Ugyanez a táblázat kevés változattal ismételve van a mondattanban is (138. l.), sőt amott a ragozástanban még egy új táblával bővítve (112. l.) s a jelentő, föltételes és fölszólító mód. rovatai alá besorozva. Ugyanezt az osztályozást közölte Simonyi ösmeretes Antibarbarusában is. Amde az actio hiveinek tanulságára mondom, hogy bár jól bemagoltam az idők említett felosztását, értettem is az egészet: újabban szerzett tudásom addigi biztonságomat az idők használatában úgy összezavarta, hogy végleg lemondtam arról, hogy még valamikor visszanyerjem biztosságo-

* Könnyebben teheték, mint a nagyvárosi iskolák professzorai, hiszen kevesen voltak: egy-egy osztályra alig esett 20 deák, sőt volt olyan osztály is, a hol összesen ketten voltak. Ehhez fogható állapot csak Pannónhalmán van, a hol pl. a harmad-negyed évesek közül csak egy szem tanárjelölt van a görögéből, az első-másod évesek közül összesen 3, hasonlóképp 8-ik osztályos is 3. Ez azonban nem a rendes állapot, ép úgy mint a kolozsvári egyetemen sem, a hol Haraszti küzd a deákhánynyal. Itt jut eszembe Hóman Ottónak az a mondása, hogy Óváról Budára kerülén, mindjárt az első közép jutott, pedig nem tanult a tudományos módszerek szellemében, tanítóinak összes módszere abból állott, hogy mindent gyakorlatiasan vettek és igen sokat vesződtek a gyöngébb tehetségüekel. Szakasztott így jártak el az én tanítóim is, de csupán Keszthelyen.

mat a jelenre, multa' és jövőre vonatkozó idők használatában. A többit már elmondtam Temesvárt, hogy t. i. rendbelépésem (1881.) után csakhamar olvastam Kicska Emil kitűnő czikksorozata-t a Nyelvőrben (1C—11. kötet), majd Riedl Frigyes bírálatát a Philol. Közlönyben (6. kötet), s ezek megösmerése tisztította meg látásomat. Önként folyik az eddigiekből azon egyszerű következtetés, melyet saját tapasztalásomból vontam le, hogy *a biztos és helyes használat megtanútható a régi módszer szerint is, nem csupán az actiók alapján*. Nem fogadhatom el tehát a mintagymn. pædagogus-professorának azon határozott és ellenmondást nem tűrő kijelentését (Tanári Közl. 320. l.), hogy máskép, mint actiók szerint, helyesen tanítani nem is lehet; mert a fő a deák előtt nem a nyelv, nem a használat, hanem a hang és a betűk, nem a jelentés, hanem a nyelvtan. Ezt a merev kijelentést a magyar tanárságnak jó része nem írná alá, s hozzájok csatlakozom én is; mert, ha telivér actionista volnék is, még sem tudnék ilyen követelő lenni módszer dolgában. Azért eddigi felfogásomhoz csupán ennyit csatolok: sok út viszen Rómába, csak aztán vigyen is mindenkit a maga módszere mentől nagyobb sikerre!

Ilyen hosszabb kitérés után szükségét érzem annak, hogy *visszapillantást* vessek az eddig mondottakra. Vonjuk hát össze vitorlánkat, mint Sokrates szokta mondani Platonnál, mert közeledünk a révpárt felé.

Én sem azt nem akarom, hogy az actió hívei hagyjanak fel eddigi tanításukkal, mert módszer dolgában engedékenyebb vagyok bárkinél, sem az actiók hajdani megváltát nem tagadom, sőt helyesen értelmezve, az igekötős, v. képzős (momentan, frequentativ, causativ, potential, perfectiv, percussiv, intercussiv, subitaneum, diminutiv, iterativ, continuativ, durativ, incohativ, reciproce, reflexiv, intensiv, punctuell, cursiv, terminativ, effectiv, resultativ, ingressiv stb.), vagy adverbiummal megszorított és iker-alakban mondott igéket mind elismerem actióknak mai nyelvünk állapota mellett is: vajjon tehát mifele ok indíthatta az actio híveit azon föltevésre, hogy elméletöknek esküdt ellenségét lássák bennem? Egyszerűen az, hogy az ősnyelvi állapotokra én nem építek,* belőlük nem következtetek (csakis a mennyiben a későbbi nyelv-

* Azért irtam tanulmányomban: non liquet, quæ fuerint olim tempora. Hát még a syncretisticus formák!!

innen a cserélkezés a különböző képzőjű, de egyező időfoku alakok között. Mert nem igaz, hogy Homeros nem zavarta volna össze az actiókat, sőt képezett $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$ imperf. actióból $\delta\acute{\iota}\delta\omega\sigma\omega$ instans actiót (Odyss. 24, 314.), viszont az instans actióból impf. iteratívumot is. De úgy látom, hogy az én adataim csak arra jók, hogy semmibe vétessenek s meg ne ezáfoltassanak, míg én olyan dolgokban is tudatlannak találtatom, a melynek nem tudásáért megbuknak a deákjaim.

Ime az én álláspontom rövidletben, a mely lehet mások előtt eretnecség, de igaz voltáról meg vagyok győződve. Láthatja egyuttal Körösi úr is fönnnebbi fejtegetésemből, hogy korántsem keveredtem ellenmondásba önmagammal, mert a fejemre olvasott ellenmondások nem egyebek, mint erőszakkal előrántott vagy meg nem értett mondásoknak egymással való szembeállítás a végből, hogy a tudósnak és szellemesnek gúnyolt Bódisson nevetessenek az élvezni vágyók, a kik a «fruges consumere nati» elve szerint Körösi úr érveléséből semmi egyebet nem jegyeznek meg magoknak, csak azt, hogy oly csibe-eszünek voltam bemutatva, hogy még arra sem emlékeztem, mit irtam értekezésem elején és közepén, sőt arra sem, hogy 10 sorral fölebb mást mondtam, mint ugyanannyival alább.

(Vége következik.)

BÓDISS JUSZTIN.

A FOGALMAZÁS TANÍTÁSA.*

Mai előadásom folytatása azon értekezésemnek, melyet múlt évben «Az írásbeli dolgozatokról» volt szerencsém a m. t. társaságnak bemutatni, s mely azóta, a társaság folyóiratában napvilágot is látott.**

E felolvasásomon rámutattam arra a körülményre, hogy nem annyira a dolgozatok kijavítása, kezelése, nyilvántartása, szóval administratiója fontos, mint inkább azon pszichologiai folyamat, mely a tanuló lelkében végbemegy, midőn dolgozatát megírja.

* Felolvasta szerző a M. Pæd. Társ. 1900. október havi ülésén.

** Magyar Pædagogia. 1900. 225—238.